

בראשית

על הספר הקדמון חכמתא רבתא דשלמה

בהקדמת הרמב"ן על התורה. וראיתי הספר המתורגם הנקרא חוכמתא רבתא דשלמה וכו'. באמת הספר הוא מזויף הוא בעיני, מאחד מהערכים או זולתם המדברים ארמית משובשת, אשר רצה להתלות באילן גדול להשביח מקחו, אף אם אין בו דבר מתנגד לתורה ולאמונה, מ"מ דיו שאינו מקובל אצלינו כי אם אצל זולתנו¹, ובלעני שפה ידבר נלעג לשון נכריה, נכרין המה שאינו מכתבי הקודש, ואין בלשון דבר חכמה רק הרחוב בספור ענין עשר מכות של מצרים.

תרגום על מלת בראשית

אברהם 11334

בראשית א א. בתרגום, בקדמין ברא ה'. הוא כמו מקדם בעברית, כמו שתרגם מקדם כמה פעמים, וכן תרגם בראשונה, אם כן דעת אונקלוס שאין מלת בראשית חסרת הנסמך².

דרש כל אתין שבתורה

אברהם 11334

בראשית א כא. ואת כל נפש החיה. לרבות הסירני דמות אדם שבים³. [ולרבות] חיות שבים שכנגדם ביבשה, כמו שאמרו ז"ל (חולין קכ"ו), כל מה שיש ביבשה יש בים. ואת כל עוף כנף. לרבות זוז שדי ובר יוכני, גם הגדלים באילן, והיוצאים מן קלפות ומושלין שבים, כמ"ש במגדול⁴. את חית הארץ למינה. לרבות שור הבר או הבר וחזיר הבר חיות היער שכנגדם ביעוב, ואת הבהמה. ספקות ככוי ועיזא כרכו ושאר. ואת כל רמש האדמה. עכבר שחציו בשר (חולין קכ"ו)⁵.

הרע הוא לתכלית הטוב

רמב"ן בראשית א לא. וזהו מאמרם בבראשית רבה וזהו טוב מאד והנה טוב מות וכן הזכירו זה יצר הרע וכו'. הכריחם לזה הכתוב אני ה' וגו' עושה שלום ובורא רע שיקשה לכאורה שהוא סותר למש"ה כאן כל אשר עשה והנה טוב, והלא ברא גם רע, והוא הפך הטוב, לכך אמר שדורע רמז במלת מאד, אבל איך ידא רע טוב מאד, זה יצא לאור ע"י אדם כשמכניע היצר ויחזירו למוטב, ויוציא יקר מוזלל, או ודאי הוא טוב מאד הוא

ג. כוונת רבינו כי הנוצרים ספחוהו לכ"ד ספרי קודש ובלשון וגופן שלהם, ולא נמצא אצלינו ולא נעתק מעולם ללשון הקודש, עד שהעתיקו אחד מן המשכילים עם פירושו הוא, ועם הסכמה מר' שלמה דובנא ז"ל. אך מה שמוזבא בזוה"ק כמה פעמים (והדוגמא ח"ג קצ"ג) 'בספרא דחכמתא דשלמה, אין הכוונה לספר זה, ולא נמצאו שם מה שהביא הזוהר הקדוש. ואבמ"ל.

נד. ראה לעיל מה שהעתיק הנ"ל בזה.

נה. עיין בכורות ח. בני ימא וברש"י שם.

נו. דף שצ דפו"ר, סימני עוף אות כב, ע"ש באריכות מזה.

נז. רבינו כתב במודעה הנ"ל שדרש כל אתין שבתורה, וכן בהעתקת הנ"ל, ואכן כל האתין נדרשין בהערותיו על החומש באופן נאה ופלא, והצגנו כאן פסוק אחת לדוגמא.

הנאות לו כי הוא יוצא משוב פשוט, כי לא יושג אלא ביגיעה גדולה והכל לפי מעשה זה כל האדם, לפנים צערא אנרא, אבל עדיין צ"ל היאך נמצא מות טוב בבריאה, ולא נקנסה מיתה אלא לאחר שחטא אדם שנראה העדר מות היה טוב ממציאותו, וי"ל היא יצ"ר כמ"ש רז"ל, והוא נמצא אצלו עם בריאת אדם יצר סמוך למוכתו למען נסותו כדי שיחיה לעולם אם יעמוד בגסיון, אך לא היה מקום הכונה בבריאה שיהא לרע זמן בדברי הרב וק"ל, שהעיתים המשתנים על האדם, חטאו הוא שגרים לו יג.

ויכל לשון כלות הנפש

[1334567]

בראשית ב ב. ויכל אלהים ביום השביעי. ויכל, י"מ אותו מלשון בלתה נפשי (תהלים פר ט) ותכל דוד (שמואל ב יג טז), כלומר חמדת ימים בשביעי לשבת היה. מפני שהיה קשה להם לפרשו מלשון כלות המלאכה, מאחר שלא עשה בו מלאכה. ולא ארע איך יתקשר אליו הלשון שאחריו מלאכתו וגו', והיה ראוי שיאמר רק ויכל ביום השביעי וישבות וגו', גם מה יענו בכתוב (במדבר י א) ביום כלות משה חולתו. אבל לזה יש לו פנים, וככה פירשתו גם אני כמ"ש בס"ד בפירוש תפלת יוצר רשבת יג.

[אוצר החכמה]

טעם על ה"א קמנה שבתית בהבראם

בראשית ב ד. אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. אמרו ו"ל (בר"י יב ט) בה"א בראם, היא ה"א אחרונה שבשם, ולכן ה"א זו קמנה, ושם הקמנה רחל, והיא בתו של אברהם אבינו בב"ל שמה (בב"ב טז), היינו בהבראם קרי ביה באברהם.

מרים שנברא האדם היה כל הארץ שוה

בראשית ב ו. והשקה את כל פני האדמה. גם המקומות שהיו עתידים להיות מדבר ויער, הכל השקה אז בשוה, כל עוד שאדם אין היתה כל הארץ כגן עדן לפניו, וכילה נעשית על ידי האד ההוא עסה לחלתו של עולם, כמ"ש (מגדל ד' טח) מכל העולם נברא אדם, לכן בכל מקום שמת, קולמתו האדמה (תנחומא פקודי ט, ה) היא אמו.

אדם הראשון מהיכן נברא

בראשית ב ז. וייצר ה"א את האדם. את לרבות צלעו. האדם, עיין ספר הזוהר פ' קדושים (דף פא א), אדם קדמאה אף על גב דגופא דיליה הוה מעפרא לאו מעפרא דהבא הוה, אלא מעפרא דבי מקדשא, וכן אמרו ו"ל (בר"י ד ט) אדם ממקום כפרתו נברא. בס"ת (ח"ג פג) אדם קדמאה לא הוה ליה מהאי עלמא בלום.

ארבעה הנהרות ומקומן - מקום המשכתן

בראשית ב י. ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים. כל הארבעה ראשי נהרות הם מתפלגים לאסיה ואפריקא, ואין רמז שיתפשט אחד מהמה אפי' לאיוראפא כלל, כ"ש

נח. ראה לעיל בהעתקת ארליך בהעתקתו דברי רבינו על התרגום והנה טוב מאוד.

נפ. עיין מ"ש רבינו בשחרית לשבת בסוף פירוש ושמרו, חמדת ימים אותו קראת.

חֲלָקָה עוֹלָם הַרְבִּיעִי שֶׁתַּחַת אֱלֹהֵי הַנִּמְצָא עֵתָּה מִקְרֹב, מ"מ מִי יוֹדֵעַ אִם לֹא נִמְשָׁכִים גַּם דֶּרֶךְ פִּיּוֹת נִסְתָּרִים בְּבִטָּן הָאָרֶץ לְצִפּוֹן (הַגִּלְגָּל אֵלֵינוּ הַמַּעֲרָבִי שֶׁהוּא חֶלֶק הָאִירֹפָא, וְכֵן לְמִיּוֹשֵׁב שֶׁתַּחַת רִגְלֵינוּ וּכֵן מִצָּאֵתִי אַחֲזִי לְרַמְבַּ"ן בִּסְ"פ וְעֵתָּה (בְּרֵאשִׁית נ כב) בִּהְשִׁיגוּ עַל ר"א, וְסִיִּים, וְכִבֵּר נִדְעוּ הַנְּהוּרֹת רַבִּים יָצְאוּ מִן הַמִּקְוֶה וַיִּמְשְׁכוּ הַרְבֵּה, וְאַחֲרַי כֵּן יִכְנָסוּ בַּתַּחְתִּיּוֹת אֶרֶץ מִהַלָּךְ יָמִים, וַיִּבְקְעוּ וַיִּהְיוּ נוֹבְעִים תַּחַת אֶחָד הַהָרִים בְּמִקּוֹם רְחוֹק). אִיךְ שִׁיחָא נִרְאָה שֶׁעֲקָרָה שֶׁל תֵּבֵל אֵינוֹ אֵלָּא הָאָרֶץ הַזֹּאת הַיִּשְׁנָה הַנּוֹדֶעַת בְּשִׁלְשֶׁת חֲלָקֶיהָ הַנּוֹשֶׁבֶת בְּרֵאשׁוֹנָה. זֶה הַדְּבָר אִמְנֵם נִדְעָה לְרוֹ"ל בַּעֲנֵן הַנְּהוּרֹת שֶׁהוֹלֵכִים אֵל הַיָּם וְחֹזְרִים וְנוֹבְעִים בְּמִקּוֹם רְחוֹק מְאֹד, וְכֵן הִירְדֵּן נִמְשָׁךְ מִמַּעֲרָת פִּמְיִים וְעוֹבֵר כְּמָה יָמִים עַד שֶׁנּוֹפֵל בַּיָּם הַמֵּלֶחַ (כַּבֵּא בְּתָרָא ע"ד).

לִימוּד זְכוּת עַל אֶדֶם הָרֵאשׁוֹן וְהַתְּנַצְלוֹת בַּעַד חֲטָאוֹ

בְּרֵאשִׁית ג יב. הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַת עִמָּדִי. בְּרִשִׁי, כֵּאֵן כִּפֹּר בְּמוֹכָה. וַיֵּשׁ לְדַרְשׁוֹ לְשִׁבְתָּ, כִּי רָצָה לְהַתְּנַצֵּל בְּכֶךְ שֶׁלֹא יִחְשַׁב לוֹ עוֹן שֶׁעָבַר עַל מִצְוַת בּוֹרְאוֹ בְּזֶה, לְפִי שֶׁכֵּן אָמַר לוֹ לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ, דִּיִּיק וְסָבַר שֶׁלֹא נֹאסֵר אֵלָּא שֶׁלֹא יֹאכַל בַּעֲדוֹ מִחוּבֵר בְּאֵלָּן וְשֶׁלֹא יִתְלוֹשׁ הוּא בִידּוֹ מִמֶּנּוּ וַיֹּאכַל, מִשָּׁא"כ הַנּוֹפֵל וְנִתְלָשׁ עַל יְדֵי אַחֵר אֵין בּוֹ בֵּית מִיחּוּשׁ, וְהֵנָּה לֹא עֲשִׂיתִי אִיסוּר כִּי לֹא תִלְשְׁתִּי הַפְּרִי מִן הָעֵץ, אִךְ הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַת עִמָּדִי, הִיא נִתְנָה לִי, וְהִיא גַּם הִיא לֹא עָשְׂתָה עֲבִירָה, שֶׁהָרִי הִיא לֹא נִצְמוּתָה. וְהֵנָּה בְּזֶה הַדְּבָר כְּלוֹל אִמְתִּילָא יִפְהָ לְהַעֲבִיר הַחֲטָא כֹּל עֵיקָר, וְאֵע"פ שֶׁהוּא אִמְרָה לְנֹחַשׁ אָף כִּי אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ לֶשֶׁן רַבִּים, אֶדֶם הוּא שֶׁהוֹסִיף לָהּ מַדְעָתוֹ גֵּדֵר וְסִיג, וְהָרִי ה' לֹא אָמַר לוֹ אֵלָּא לֹא תֹאכַל לֶשֶׁן יָחִיד, וְעַדִּיין לֹא נִבְרָאת חוּה, זֶהוּ שֶׁאָמַר, הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי, אַחֲרֵי הַצּוּרִי שֶׁלֹא נִכְלָלָה בּוֹ, כִּי לְאַחֲרֵי זֶה פָּנִים חֲדָשׁוֹת בָּאוּ לְכֵאֵן^פ.

זִמְנָ לִידְתּוֹ שֶׁל קִין - טַעַם לָמָּה לֹא נִקְרָא הַבֵּל בְּשֵׁמוֹ עַל יְדֵי אָבִיו וְאִמּוֹ

בְּרֵאשִׁית ד א. וְהָאֶדֶם יָדַע אֶת חוּה. לְפ"ד רִשִׁי^א וְהוּא מְרוֹ"ל בַּפֶּאֶד"מ (סִטְרֵין ד'ח) וּב"ד (כב ט), צ"ל אֵין מוֹקְדֵם וּמֵאוּחֵר בַּתּוֹרָה, אִמְנֵם לְפִי סִפְר הַזּוֹהַר (נ"א לו: ס"ב) הַמִּקְרָאוֹת כְּתוּבִים כְּסֻדְרָם, שֶׁאַחֲרֵי שְׁלוֹתוֹ שֶׁל אֶדֶם מִגֵּן עֵדֶן הוֹלִיד קִין הַבֵּן הָרֵאשׁוֹן וְקִרְאָה לוֹ אִמּוֹ שֵׁם כְּמוֹ שֶׁמִּצִּינוּ בַּלֵּאָה וְרַחֵל. וְלֹא מִצִּינוּ בַּהֲבֵל שֶׁקִּרְאוּהוּ אוֹ"א בְּשֵׁם, אוֹלִי לֹא הִיָּה חָשׁוּב בַּעֲנִיָּהם מֵאוֹמֶת, כִּי יָדְעוּ שֶׁלֹא יִתְקִיִּים וְלֹא יַעֲשֶׂה פְרִי, וְעַל כֵּן נִקְרָא הַבֵּל, כִּי לְהַבֵּל דְּמָה (תְּהִלִּים קמ"ח), בַּהֲבֵל בֵּא וְגו' (קִהֲלֵת ו ח), לֹא כֵן קִין שֶׁהִיָּה קִנִּין הַטּוֹב בַּעֲנִיָּהם שֶׁהָעִמִּיד תּוֹלְדוֹת.

ס. עֵינִן לַעֲיִל בַּהֲעִתְקַת חֲנָ"ל (כִּשְׁהֲעִתְקֵנוּ דְּבָרָיו לֹא הִצְטָנוּ בְּדַבְרֵי רַבֵּינוּ כֵּאֵן, וְרֵאשִׁית שֶׁלֹא הִחֲטָאנוּ הַמַּטְרָה בַּעֲוֹה"ס).

סא. לֶשֶׁן רִשִׁי, כִּבֵּר קוֹדֶם הָעֵנִין שֶׁל מַעֲלָה, קוֹדֶם שֶׁחֲטָא וְנִטְרַד מִגֵּן עֵדֶן כו'.

סב. בְּדָף לו: לְבַתֵּר אוֹלִידוֹ בְּרָא קִדְמָאָה. וּבְדָף ס: אֵילוֹ אִפִּיק אֶדֶם תּוֹלְדוֹת מִגֵּנְתָא דְּעֵדֶן לֹא יִשְׁתַּצֵּן לְדִרֵי דְרִין. וְהוּא נִגַּד מִזֶּה שֶׁאָמְרוּ בַּגְמָרָא דִּילָן כִּי בְּשִׁמְיָנִית עָלוּ לַמָּטָה שְׁנַיִם וַיִּרְדּוּ אַרְבַּעָה, וּבַעֲשִׂירִית סֵרַח כו'. וּבִמְטַפְחָת כְּתַב רַבֵּינוּ עַל דְּבָרֵי הַזּוֹהַר אֱלֹהֵי, 'לְפִי מַה שֶׁאָמְרוּ רוֹ"ל (בְּרֵאשִׁית רַבָּה יט ה) שֶׁכָּל הַבְּרִיּוֹת אֲכָלוּ מִן הָעֵץ, מִשְׁמַע שֶׁגַם קִין וְהַבֵּל אֲכָלוּ עִמָּהֶם, אִמְנֵם לְדַבְרֵי הַזּוֹהַר צָרִיךְ לֹאמַר עַל כְּרִיחַ דְּלֹא סָבִירָא לִיהָ כַּגְמָרָא דִּידֵן (סִטְרֵין ד'ח), אֵלָּא אַחֲרֵי שֶׁיָּצָא אֶדֶם מִגֵּן עֵדֶן הוֹלִיד לֹא קוֹדֶם, זֶהוּ שֶׁאָמַר וְלֹא זָכָה לֵאפְקָא. וְק"ל.

קין דיבר אל הבל בלשון רכה ובערמה

בראשית ד ח. ויאמר קין אל הבל. מורה לשון רכה, הפך מדרש אגדה ובר' כב ט"ו, לכן יותר נראה שדבר קין עם הבל רכות כדי להבטיחו שלבו שלם עמו ולא יירא מללכת עמו במקום רחוק ונפרד מאו"א, אחר שהרגיש הבל שנפל פניו ופחד ממנו שישטמו אותו, וכן היה ששטם אותו בלבו כעשו אבל לא הראה בגלוי שום שנאה וקנאה, אדרבה דיבר אתו טובות והאמין בו הבל ולא נשמר ממנו עוד כי ציד בפיו, על כן הלך הבל עמו לשדה, ובהיותם לבדם בשדה אין רואה ואין עד קם והרגו.

נח

בענין הקושיא הנודע שהקשת הוא דבר טבעי ומה הוא האות שיעשה ה'

רמב"ן, בראשית ט יב. ואנחנו על ברחנו נאמין לדברי היונים שמלחט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדת כי בכלי מים לפני השמש יראה המראה הקשת וכו'. ומה בכך שהוא טבעי בזרח השמש עם הגשם, מ"מ לא בכל עת המטר יזרח השמש עמו, ולא יתראה הקשת בכל יום גשם, והנה האות שיעשה ה"ת שיזרח השמש אז ביום הענן אחר הגשם, באפן שיתראה קשת להיות לאות ברית, לפי שהוא אות שלום כשנראה קשת הפך בדברי הבחי' עה"ת ס', והנה בדרך זה עשה שמואל הנביא (שמואל א יב יז) אות ומופת בקראו לה' ונתן קולות מטר בעת שלא היה מוכן לכך לפי הזמן ההוא, שהיה היום חם יבש, והיה נחשב אות גדול עם היות מטר ביום קציר דבר טבעי. ככה הוא ביום הענן דבר מצוי שיעכב זריחת השמש כמו שהוא ברוב ימי הגשם, לכן כשארעה זריחת שמש בתוך ענן ממטיר, הוא סבה מאת ה' להודיע לעולם, ובוה סר הספק הזה מעיקרו, והיו שרצה הכתוב לתרץ גם כן באת החבור [ואת קשתו] לומר שיעשה אות הקשת נוסף על טבעו העצמי.

בני יפת ומקום ארצותיהם

רמב"ן, בראשית י ה. מאלה נפרדו איי הגנים בארצותם. כי בני יפת יושבי איי הים והם נפרדים כל אחד מבניו באי אחד יושב לבדו וארצותם רחוקות זו מזו וכו'. ותופסות רוב אסיה הגדולה וכל האיוראפא ונבללים בהם האיים הראשיים המפורסמים בישוב, והנה גמר ומגו, כוללים המרשריאה הגדולה שהיא בירכתי צפון, כעדות יחזקאל (ח ט), וידועים במרשריאה האסיית. ומדי היא ארץ אינדיא רבתי וסביב לה. ויון ידוע, וכולל כל איי ים ארציפלאגו. ומשך היא מלכות מושקו הגדול ואיים רבים בימים הסמוכים. ותירס היא פרס הרחבה, כדבריהם ז"ל (יזמא י). ואשכנז כולל הרבה מדינות מן האיורופא. וריפת היא צרפת וספרד ואיי אינליזירא הגדולים ותוגרמה יתר האירופא הישמעאלית כל יד הים האמצעי

סג. הובא ברש"י, נכנס עמו בדברי ריב ומצה כו'.

סד. זה לשונו. ועל דרך השכל, הקשת הוא כלי מלחמה, ונקרא קשת לפי שאינו מורה חצים אלא כשאדם מקשה דיתר שבו, וכשהוא נראה בשמים אינו נראה כי אם רגליו למטה, ואילו היו רגליו למעלה היה סימן מלחמה כאילו מן השמים היו מורין בו על הארץ, ועתה כאשר רגליו למטה ונראה הפוך הוא הברית והוא סימן שלום וכו'. ע"ש באריכות.

והשחור. ואלישה הם איים בים האמצעי כדבר הנביא (חזקאל כו ז), וכן תרשיש וכתים ארצות איטליה. והנך רואה רוחב ארצות בני יפת והתרחבם ממערב למזרח בכל רוחב הצפון, ומפוזרים בתוכו איים רבים שבימים הסמוכים להם, כמו בים האמצעי והשחור והמת והנקפא והאשכנזי והארץ פלאגו והפרסי, ובימים קטנים לאין מספר איים מיושבים, וכולם לבני יפת^ט.

האם נולד אברהם אבינו בארץ כשדים

רמב"ן, בראשית יא כח. אברהם אבינו לא נולד בארץ כשדים כי אבותיו בני שם היו וכשדים וכל ארץ שנער ארצות בני חם וכו'. לא ידעתי זו מעין, שהרי הכשדים הם ארמים ולשונם לעד, והנה ארם מבניו של שם, אף שכמה מדינות יקראו בשם ארם, מ"מ כולם סמוכים זה לזה ויצאו מארם א' אחר שלא מצינו ארם אחר בתולדות נח, ואין טענה מנמרוד שמלך בבבל והוא מבני כוש, לפי שהתגבר עליהם, וכמו שמלך ג"כ בארץ אשור בגבורתו, וכן קראה הכתוב ארץ נמרוד, וכמ"ש הרב בעצמו למעלה, והפלא שהרי מקרא מלא בראשית כב כב) ואת כשד ואת חזו בבני נחור וגם ארם יצא ממנו.

לך לך

בענין מסורה והפסק פרשה לפי דברי התוס'

בראשית טו ו. והאמין בה' ונשבה לו צדקה. לדברי תוס' ברכות כאן (ז: ד"ה לא היה אדם) יש הפסק פרשה בבאן, וכנראה שעל פי זה הונח כאן חלק ברפוס זה לפני פסוק ויאמר, ובדקתי בספרים ולא מצאתי רמז בשום מקום לכך, ומחמת קושיא באו לכלל זה. ומוזה נהיה עוד שחדשו והמציאו זרות אחר לומר שפסוקים הללו מן ויאמר וגו' עד סוף פרשה נכתבו שלא במקומן^ט, ונאמרו קודם התחלת פרשת אחר הדברים הסמוכה מלפנים.

וירא

מי נקרא נוי - בחטא היחיד יש עונש בלי התראה

בראשית כ ד. הגוי גם צדיק תהרג. מכאן שהיחיד של אול"ה גם כן נקרא גוי לאפוקי ישראל בדרך שהרגילו רז"ל לומר גוי וישראל, עם שזולת זה בכ"מ במקרא מלת גוי מורה על כללות אומה שלמה לא על אדם פרטי. וי"ל גם כן על פי מ"ש רז"ל (ראש השנה טו.) מלך וצבור מלך נכנס תחלה לדין כו', שהוא חשוב רגוי כולו ויתר עליהם, זה הגוי גם צדיק תהרוג, כי אע"פ שהיחיד אולי נענש גם על חטא שונג כמ"ש (בבא קמא צב.) בן נח נהרג על שהיה לו ללמוד כו', וקין נענש בלי התראה, ככה ער ואונן המיתם ה' אף כי היו קטנים דלא היו אפי' בני התראה, וכיצא בהם הרבה נמצא נענשים לפעמים על חטא שונג, אך על רבים חס המקום ביותר להתרות בהם תחלה הרבה מאד, כמ"ש ברוך המבול ובגיטת חולתם.

ס. ראה מה שכתב רבינו בלחם שמים כלאים פרק ט ז.

סו. בתוס' שם.